

RAZGOVOR SA FILIPOM DAVIDOM

(piscem fantastike koji ne izmišlja)¹

Nema većeg užasa od onog izazvanog snom kojem se čovek ne može suprotstaviti nožem, mačetom ili golim rukama.

Filip David, *Hodočasnici neba i zemlje*

Voki Erceg: *Poštovani gospodine Davide, da li ste spremni da se zaputimo u svet koji predstavlja jednu knjigu sastavljenu od mnoštva reči; reči koje su se izmešale; u tom svetu: „Pisac ste malog daha. Malog opusa. To su njegove reči, da se razumemo“, rekao je Mirko Kovač u razgovoru sa banjalučkim književnikom Milenkom Stojičićem i dodao: „On je radio sa takvom ekonomičnošću da smo mu se svi mi divili.“ Neki pisci – ovo nisu moje reči – na osnovu jednog članka napišu celu knjigu, drugi pak, a čini mi se da vi spadate u ovu grupu, do knjige dolaze borhesovski, pre svega kao či(taoci)?*

Filip David: Od te konstatacije Mirka Kovača ipak se moj opus proširio. Evo sada, kada se bližim kraju svoje spisateljske karijere i kada ću možda napisati još knjigu ili dve, mogu napraviti neku vrstu bilansa. Imam tri objavljene knjige priča, tri romana, nekoliko knjiga eseja, *Knjigu pisama* sa Mirkom Kovačem, nekoliko televizijskih drama, mnogo filmskih scenarija na kojima sam sarađivao kao dramaturg ili kao koscenarista. Pa, nije malo, sasvim dovoljno za ono što sam želeo, ali i što sam umeo i mogao. Uostalom i pisci koje sam voleo i cenio i od kojih sam učio, Po, Kafka, Borhes, ne mogu se pohvaliti obimom svoga opusa. Bez poređenja, želim da kažem kako je to relativna stvar. Ponekad i sa dosta apsurda. Moj dobar prijatelj i izuzetan pisac Borislav Pekić ostavio je iza sebe impozantan broj knjiga, ali nije stigao da napiše, kako je sam govorio, svoje glavne knjige koje je već imao u konceptu i u svojoj glavi. Uz sve to, ne treba zaboraviti da sam dobar deo svoje profesionalne karijere proveo kao urednik televizijske drame na Televiziji Beograd i kao profesor dramaturgije na Fakultetu dramskih umetnosti. Život nije samo pisanje. Naravno, ne bih voleo da se ovo prihvati kao neka vrsta pravdanja. Nemam razloga za to. Ne, samo hoću da kažem kako svako ima svoj ritam pisanja. Ja sam pisao onoliko koliko sam mogao. Ni više, ni manje.

V. E.: *Pripadate generaciji koja je, nazvaću ih nove tehnologije, dočekala pretpostavljam sa izvesnom ambivalencijom (za razliku od moje generacije koja je, htela to ili ne, odrastala uz prisustvo tih novih tehnologija. Knjiga je (u svom, da se razumemo, fizičkom obliku) – vele neki, ugrožena. No, ako je „Gutenbergova galaksija“ ugrožena – da li je književnost ugrožena?*

¹ Ovim podnaslovom, koji či(taocu) može da zvuči naivno, hteo sam da postignem, da nagovestim neka suštinska Davidova po-etička načela.

F. D.: Stalno slušamo priče o ugroženosti pozorišta, filma, književnosti. Ne verujem u to. Ali jeste činjenica da nove tehnologije i njihova primena unose neku vrstu pometnje jer menjaju način razmišljanja, donose obilje informacija, doprinose da se u tom obilju često gube granice između bitnog i nebitnog. Istina je da tamo gde imamo mnoštvo informacija zapravo dolazi do informativne konfuzije i haosa. Mirko Kovač je govorio da smo mi, naša generacija, poslednji dinosauri jednog načina shvatanja i razumevanja književnosti. I to je tačno. Nove internetske generacije, u većini, shvataju pisanje i književnost drugačije od onoga kako smo mi shvatali. Književnost se menja pod uticajem novih tehnologija, ali književnost, na ovaj ili onaj način, svakako opstaje.

V. E.: *Vaše kolege (mlađi pisci), zameraju Vam „što ne objavljujete češće“; mene to ne zanima toliko (Vi napokon imate svoj ritam, svoj tempo) koliko činjenica da pisci, naročito oni mladi, objavljuju, objavljuju i objavljuju – to su mali tiraži – ali kada stižu da čitaju? (Čujem Kiša u svesti kako mi šapuće da je čitanje rad). Usuđujem se da postavim pitanje: da li je književnost ugrožena stoga što se uistinu malo čita?*

F. D.: Uveren sam da su čitanje i pisanje deo jednog istog posla. Oni koji vole knjige i koji dosta čitaju, pre ili kasnije, pozele i da pišu. Dragan Velikić je spomenuo u jednom razgovoru da bi se radije odrekao pisanja nego čitanja. Slično razmišljam. Čitanje je obeležilo najlepše dane moga detinjstva, mladosti, zrelih godina. Ništa se ne može uporediti sa avanturom čitanja, čak ni avantura pisanja.

V. E.: *Na početku, na otvaranju svoje čuvene po-etičke knjige, vaš prijatelj Danilo Kiš jukstapozira dva citata, jedan iz pera Džordža Orvela, drugi Vladimira Nabokova. Kiš je prvi i može biti najglasnije polemizirao o tzv. angažovanosti u književnosti; no, evo i jedna Kovačeva rečenica iz – ipak – podvlačim, fikcijske tvorevine: „Često ga čujem tako jasno i razgovijetno da pomislim kako vrijeme nije ono što otječe, što se slijeva u neku vječnost, nego je to prije nešto ispreturano i kaotično. Pokatkad je prošlost bliža i strašnija od trenutka u kojem živimo. Ostavimo to, sud o vremenu ostavimo Bogu, čujmo kapetana Balogu.“ (Slučajnost ili namerna evokacija Kestlera/Kiša, jogija, komesara... nebitno). Vaš je prozni opus, vaša po-etika distinktivna, to je prostor, to su svetovi fantastike (knjiga Hodočasnici neba i zemlje objavljena je godine 1995. i slučajni čitalac može pomisliti, s obzirom na to koja godina je u pitanju, da je roman Hodočasnici neba i zemlje eskapistički) sa druge strane, izvan beletrije, žučni ste polemičar i kritičar.*

F. D.: Pažljivo čitanje mojih romana može otkriti i dublje slojeve moje fantastike. A to je inspiracija jednim haotičnim svetom u raspadu u kojem se postavljaju neka od egzistencijalnih pitanja smisla našeg postojanja, pitanja morala, tolerancije... Ako je u *Hodočasnicima*... ta priča postavljena kao pikarski roman, u preostala dva romana direktno pišem o posledicama rasističkih i totalitarnih ideologija koje gospodare našim životima. Ne volim takozvanu direktno angažovanu književnost, mada i u toj oblasti ima značajnih knjiga. Uopšte, ponekad je teško postaviti granice žanrova. Mnoga od utopističkih dela koje prevashodno svrstavamo u fantastiku i te kako su uronjena u stvarnost, setimo se samo Kafke, Orvela, Zamjatima, Svifta. Zapravo, može se postaviti pitanje da li postoji ijedan značajan pisac koji ne ostavlja uz sve ostalo i svedočanstvo o svome vremenu.

U esejističkom radu, a i javnom delovanju, ja sam mnogo direktniji, mnogo polemičniji. Kukavički je čutati tamo gde dominiraju licemerje, korupcija, laži, mržnja. Kukavički je čutati dok oko vas sve gori, čine se prevare, zločini, a najgori se predstavljaju kao najbolji. Šta sam sve pisao i objavljivao može se pročitati u mojim esejističkim knjigama *Zapisi iz mračnih vremena* i *Jesmo li čudovišta*, kao u Mirkovim i mojim pismima u *Knjizi pisama 1992–1995*.

V. E.: *(Pre)dominatne, opsesivne teme, a navešću samo neke, Filipa Davida su: dibuk, golem, nefes (hebr. duša); sa Kišom delite strast za jevrejsku mitologiju, za Kabalu, astrološka su pitanja kod vas intonirana gotovo naučno; u romanu Kuća sećanja i zaborava pišete o dajmonu – no, ima li kod Vas, u „Vašim knjigama“, slutite li ih bar – Lamend-Vufniksa?*

F. D.: Ima, ali u obliku 36 pravednika koji svet održavaju u ravnoteži. Koliko se sećam, kod Borhesa se spominju u zapisima o imaginarnim bićima, a u nekim legendama kao bića koja nisu ljudskog već božanskog porekla. Po jevrejskoj mitologiji na pravednicima počiva stabilnost sveta. Anonimni su, u mirnim vremenima se ne otkrivaju, ali u teškim, tegobnim i mračnim vremenima oni čine dobra i pravedna dela i tako sprečavaju da sve ne utone u dubine demonskog. U jevrejskoj mističnoj tradiciji otkrivam neke teme koje su i moje opsesivne teme a to su one filozofske i egzistencijalne, o postanku sveta, o smislu ljudske egzistencije, o postojanju fatuma, odnosno sudbine. Ali ove velike teme mene prvenstveno zanimaju kao pripovedača, a ne kao filozofa ili mističara, one su samo inspiracija za pripovedanje u koje su na posredan način utkane i mistika i filozofija.

V. E.: *Vaše priče obeležene su lirskim i fantazmagoričnim prosedeom (Mihajlo Pantić); roman Hodočasnici neba i zemlje donekle nastavlja taj „prosede“. Pripremajući se za ovaj intervju – predvideo sam nekoliko pitanja o Hodočasnicima... no kamo bi nas to odvelo? Ukratko, Vaš junak je obavezan na hodočašće mimo svoje volje, no, evo, vadim beleške koje sam pravio dok sam čitao Hodočasnike...: „...to je roman avanturistički; to je roman metafizičke, mistične, magične avanture... ekskursi, često stavljeni u usta sporednih likova, ono su što ovaj roman čini zaista moćnim, te priče, usmene pripovesti...“ Koliko dugo ste hodočastili ka svom romanu?*

F. D.: To je roman koji sam dugo, dugo nosio u sebi, niz priča u jednoj otvorenoj formi putovanja gde je samo putovanje avantura, a takve su i priče koje su obeležile živote putnika na putovanju ka mističnom cilju. Zamislio sam roman kao potpuno otvorenu formu, koja dozvoljava u svakom novom izdanju dodavanje novih pripovesti, novih ličnosti, novih događaja. To sam samo delimično ostvario. U četvrtom izdanju objavljenom u „Laguni“ upotpunio sam roman „dubrovačkom pričom“, koja nimalo ne narušava celinu romana. Naprotiv.

V. E.: *Dosta toga je već rečeno o Kući sećanja i zaborava. Suprotstavili ste se tvrdnji Hane Arent da je zlo banalno; kovanica koju je gospođa Arent skovala tokom suđenja Ajhmanu. No, ovde, u Vašem romanu, probijanje fantastičnih sadržaja u jednu stvarnost, makar sećanje na tu stvarnost, čiju gorčinu osećamo i dan-danas, više je nego uspešno ostvareno. Roman je fragmentaran; koristite epistolarnu formu, citat; približili ste se nekim postmodernističkim tehnikama – da li je taj pomak u Vašoj poetici, istovremeno, neka vrsta omaža vašim prijateljima (pre svega Kišu, Kovaču, Pekiću)?*

F. D.: Pojedini delovi romana predstavljaju omaž mojim prijateljima čija imena spominjete. Istovremeno smo objavili knjige u beogradskoj „Prosveti“, družili se, predstavljali „književnu grupu“, imali slične afinitete u jugoslovenskoj i svetskoj književnosti. Jedno poglavlje koje nosi isti naziv kao i naslov knjige, inspirisano je „Enciklopedijom mrtvih“ koja je van svake sumnje jedna od najboljih pripovedaka savremene evropske književnosti. Te „posvete“ nisu retke u književnosti. Kiš je u *Grobnici za Borisa Davidoviča* svaku od priča posvetio nekom od svojih prijatelja, a to isto su činili i Kovač i Pekić. To je bio način da naše drugovanje i prijateljstvo ostanu zabeleženi i u našim književnim delima.

V. E.: *Kiš kaže da nijedna knjiga ne može proći nekažnjeno. U tom smislu, ako dozvoljavate, koja je cena rada na romanu Kuća sećanja i zaborava?*

F. D.: Ovaj roman dobio je najveća priznanja koja se kod nas mogu dobiti: Ninovu nagradu, regionalno priznanje „Meša Selimović“ u Tuzli, proglašen je za najbolju knjigu u javnim bibliotekama Srbije. Imao je veoma visok tiraž i preveden je na desetak jezika. Ali sve to dovelo me je do neke vrste unutrašnjeg preispitivanja, pa i određenog nespokojsstva, koliko je zaslužen, a koliko srećan spoj određenih povoljnih okolnosti. To se može nekome učiniti paradoksalnim, ali veliki broj priznanja možda je dobar za knjigu, ali ne i za pisca. Mogu govoriti samo u svoje ime: meni taj uspeh romana postavlja i zahteve da se krećem u okviru dosegnute i priznate poetike, što ograničava, pa i sputava budući rad ukoliko ga bude. Moguće je da ovakvo razmišljanje spada u oblast psihologije, pa i književne patologije, ali to osećam, bar u ovom trenutku, kao određeni oblik pritiska.

V. E.: *(T)ko je Ruben Rubenović, odnosno, šta nam možete reći o fikciji i fakciji?*

F. D.: Postoje podaci o jednom Jevrejину koga su okupatori vodali po gradu i koristili da u racijama na železničkoj stanici prepoznaje svoje sunarodnike i prijavljuje ih policiji. Ne zna se mnogo o biografiji toga nesrećnika, verovatno je bio ucenjen porodicom. Ne zna se ni njegova sudbina, da li je na kraju likvidiran od svojih naredbodavaca ili je posle oslobođenja pobegao ili digao ruku na sebe. Pokušao sam da sudbinu te ličnosti utkam u tradiciju jevrejske mistike, u učenje jednog od najčuvanijih i najuticajnijih kabalista Isaka Lurije, o odnosu dobra i zla što je jedna od velikih tema kabalističkih spisa. Daleko od toga da sam hteo da ga opravdam. Ruben Rubenović je izmišljeno ime, ali stvarna osoba, doušnik i saradnik, a u isto vreme i Jevrejín u službi okupatora, takva osoba je postojala što je već, samo po sebi, monstruozno.

V. E.: *Napisali ste jednu od najpotresnijih scena – govorim o poglavlju X romana Kuća sećanja i zaborava. Oprostite na grubosti mog (filmskog) rečnika, dok je Tišmina scena masovka, scena koju Vi opisujete je „intimistička“. Tu se radi o šizopatologiji, rečnikom Danila Kiša. Sudbina Urijela je scenario za film?!*

F. D.: Goran Paskaljević je snimio film *Kad svane dan* o sudbini profesora Miše Brankova, jednog od likova moga romana, koji u poznim godinama igrom slučaja saznaje da su njegovi biološki roditelji stradali u logoru na Starom sajmištu. Njega je kao sasvim maloga prihvatila porodica koja ga je usvojila i dala mu drugi identitet, ne želeći da ga izlaže traumama. Film je prikazan na nekoliko svetskih filmskih festivala, a predstavljao je srpsku

kinematografiju u nominaciji za Oskara. U *Kući sećanja i zaborava* postoji nekoliko dramaturških linija pripovedanja koje bi se mogle pretvoriti u filmska scenarija. Ali o tome se više može maštati nego nešto zaista učiniti u jednoj tako siromašnoj kinematografiji kakva je danas srpska.

V. E.: Ovo pitanje je oštar rez; svestan i sam da je (mogući) odgovor esejističkog zamaha, osećam odgovornost da Vam – ipak – postavim ovo pitanje... Iz bilježnice o Borislavu Pekiću Mirka Kovača (Sarajevske sveske br. 13), tekst ironično intoniran, Kovač je, između ostalog, zamerio svom intimusu (Pekiću) na kolebljivom karakteru. „Znam pouzdano“, piše Kovač, „da Pekić nije imao dobro mišljenje o (Dobrici) Ćosiću, ali me sada demantira ova korespondencija...“² No taj rukopis je (Iz bilježnice...) – ipak – ambivalentan, naročito kraj, za koji teško mogu da nađem tačnu reč (ako ta reč nije: bolan). Naravno, ne tražim od Vas da polemizirate sa duhovima, sami ste uostalom (u pismu od 5. juna 1990) odgovorili Pekiću na njegov, rekao bih beskrupulozan napad (citiram Kovača: „Ali kad se naš izgnanik, bliski moj prijatelj, drag čovjek, Borislav Pekić, domognuo svojega glasila, odmah je ukazao da je glavna opasnost za demokraciju u povu zapravo Filip David, pa mu je održao lekciju o tomu što jest demokracija, okomivši se na njegov intervju u riječkom Novom listu“). Kovač Vas naziva plemenitim i citira Vaše pismo, odgovor, upućeno Pekiću: „Previše te poštujem, a uz to, vezuju nas neke zajedničke uspomene i prijatelji, živi i mrtvi. Uveravam sebe da je samo nesporazum posredi, jedan od mnogih u ovim vremenima. A do takvog nesporazuma, budi siguran, nije došlo mojom krivicom.“ Kovačeve namere u Bilježnici... shvatio sam pre kao antinacionalistički napor, na odveć složene sheme bubrenja nacionalizma. Napokon, ma koliko gurnut u drugi plan, tekstom dominira lik, senka lika Dobrice Ćosića (Gedže). Živeli ste u istom gradu, kakav je Vaš stav prema Ćosiću, njegovoj literaturi i nečemu što već postaje gotovo opipljivo – taj nacionalistički fluid – nastavak jedne, bila ona na tren prikrivena ili aktuelna, perfidne nacionalističke ideologije? Dva recentna primera: revitalizacija Stanislava Krakova ili pojava pseudointelektualaca poput Jovana Deretića; dalje: pisali ste o padu Miloševića, neposredno nakon objavljivanja teksta Iz bilježnica... („O nacionalizmu“, Sarajevske sveske br. 4), ključne reči Vašeg eseja su: palanački kulturni model, bez otrežnjenja, izdaja intelektualaca, restauracija, vajmarski sindrom. Groznica, bolest, kako ste napisali u svom eseju – napokon, sluti li se epidemija?

F. D.: Kovač je doista bio razočaran nekim pismima koja su objavljena posle Pekićeve smrti. Verovatno sa pravom, jer smo obojica veoma poštovali Pekića i njegovu dosledno ponašanje u različitim političkim i književnim situacijama. A Pekić je, to znam, posebno

² Ovde je moguće izvesti čitav jedan korpus navoda o jednom drugom Pekiću, moj omiljeni je, citiram Kovačev tekst *Iz bilježnice*, a radi se o pismu koje je Pekić napisao Palavestri (verovatno 1984): „Dobio sam od Dobrice Grešnika. Već prve rečenice bacile su me u zanos. Nažalost, majka mi je otela knjigu i pročitala je za dva dana, tako da je sad opet na mom stolu i oduševljenje se nastavlja itd.“ ali, istovremeno, veli Kovač: „Pekić se uvijek grlato i od srca smijao kad god je Kiš na našim sijelima parodiorao Ćosićeve stilske rogozatnosti, oponašajući njegov akcent.“ U razgovoru sa Milenkom Stojičićem, Kovač je svoje zamerke obojio vedrijim akordima, prosto je rekao: „Da su to male, bezazlene dvoličnosti. Meni piše protiv Dobrice Ćosića, a Bobi Seleniću pohvalno, itd.“ Za Kovača (verovatno i Kiša), Ćosić je inače pisac koji je najneveštije primenio tzv. postupak *toka svesti*, ergo za Kovača je Dobrica Ćosić *nepismeni književnik i diletant*. (Tu najperfidniju verziju srpskog nacionalizma, degradirao je, tačnije *portretisao*, naravno sam Kovač, neka čitalac vidi: *Kobni Otac nacije* Mirka Kovača).

cenio i voleo Mirka Kovača. Sada, posle toliko vremena, kada više nema ni Kiša, ni Pekića, ni Kovača, teško je razgovarati o tim naknadnim nesporazumima koji nikako ne mogu da pomute naše dugogodišnje prijateljstvo. I suviše smo se međusobno poštovali da bismo tako nešto dozvolili. Uvek smo sa izvesnom setom govorili i pisali o svojoj „književnoj grupi“, te druženju u danima kada smo objavljivali svoje rane mladalačke knjige.

Mogu reći da sam imao sreće što sam bio savremenik, prijatelj, a u mnogo čemu i isto-mišljenik sa takvim ličnostima, visokih moralnih kvaliteta, a istovremeno i sjajnim piscima. Dobrica Ćosić nije na mene ni u kom pogledu uticao. Ta književnost sa krupnim nacionalnim i nacionalističkim pretenzijama bila mi je uvek strana. Naravno, Ćosićeva književnost je nekima verovatno bila značajna, meni ne. Ja sam se divio sjajnom stilisti Ivi Andriću ili enciklopedijskom znanju Miroslava Krleže.

Ovih majskih dana u dnevnom listu *Politika*, kroz kampanju protiv Radeta Konstantinovića i *Filosofije palanke*, vodi se kampanja protiv građanske Srbije i ostataka demokratske Srbije. Nije to samo napad na *Filosofiju palanke*, koja je potpuno pogrešno i naopako protumačena. To je izuzetno značajna, složena filozofsko-teoretska studija o kojoj se ne može tek tako pojednostavljeno i površno pisati u novinama. Ali iza tog napada, slutim, krije se udar na *Biće i jezik*, osam kapitalnih knjiga o srpskom pesništvu između dva rata, gde je Rade Konstantinović ukazao na izvore i tragove palanačkog srpskog nacizma. I, kao što Konstantinović ima čuvenu rečenicu „Pop Mitrofan je tražeći Boga našao Ljotića“, tako se o ovoj kampanji može zaključiti: Tražeći kod Konstantinovića ono što kod njega ne postoji, ti desno orijentisani krugovi intelektualaca iznova pronalaze i vaskrsavaju srpski naci(onali)zam.

V. E.: *Kada ovaj intervju bude objavljen govoriće se o Isledniku Dragana Velikića; Kuća sećanja i zaborava biće još jedan roman, „Odličan roman, odličan“, čujem jednu gospođu, ili je to bila kasirka, u knjižari u koju neretko svraćam... još jedna knjiga na polici biblioteke. Šta može književnost, pisac, danas, sada?*

F. D.: Ne može mnogo, bolje reći, ne previše. Ali je sasvim dovoljno kada na nekoj književnoj večeri, negde u dubokoj provinciji, priđe čitalac sa vašom knjigom podvučenom na više mesta i poveri vam se da je njemu ili njoj ta knjiga mnogo značila u nekim ozbiljnim životnim situacijama. Eto, to daje smisao onome što radimo, daje smisao pisanju, da nekom nepoznatom čitaocu donosi utehu, zadovoljstvo čitanja, da taj čitalac nadgrađuje tekst sopstvenim životom. I zar to nije dovoljno? Zaista, verujem da je to najviše što se može tražiti od književnosti, da postane nečija nepresušna potreba, nečije lično dobro.